

OLIIY TA'LIMDA TALABALARNING BILIMINI BAHOLASH MEZONLARI**Yunusova Dilnigora Ibroximovna****To'rayeva Shalola G'ulom qizi**

Email:

Tel:

Юнусова Дилнигора Ибрахимовна**Тураева Шалола Гулом кизи**

O'zbek tilida annotatsiya. Ushbu tezis oliy ta'lim tizimida talabalarning bilimni baholash mezonlarini ilmiy-uslubiy asosda tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi mezonlarning konstruktiv validligi, ishonchliligi va adolatligini ta'minlaydigan indikatorlar majmuini belgilashdir. Metodologiya sifatida normativ-huquqiy tahlil, o'lchov nazariyasi yondashuvlari va solishtirma tahlil qo'llanadi. Ilmiy yangilik sifatida kompetensiyaga yo'naltirilgan baholash uchun ko'rsatkichlar matritsasi taklif etiladi.

Kalit so'zlar (o'zbek): baholash mezonlari; kompetensiya; o'quv natijalari; validlik; ishonchlilik; rubrika; akademik halollik

Rus tilida annotatsiya. Данный тезис анализирует критерии оценивания знаний студентов в системе высшего образования на научно-методической основе. Цель исследования — определить совокупность индикаторов, обеспечивающих конструктивную валидность, надежность и справедливость оценивания. В качестве методологии применены нормативно-правовой анализ, подходы теории измерений и сравнительный анализ. Научная новизна заключается в предложении матрицы показателей для компетентностно-ориентированного оценивания.

Ключевые слова (rus): критерии оценивания; компетенция; результаты обучения; валидность; надежность; рубрика; академическая честность

Ingliz tilida annotatsiya. This thesis examines criteria for assessing students' knowledge in higher education from a scientific and methodological perspective. The aim is to identify a set of indicators ensuring construct validity, reliability, and fairness of assessment. The methodology combines regulatory analysis, measurement theory approaches, and comparative analysis. Scientific novelty is provided through an indicator matrix proposed for competency-based assessment aligned with learning outcomes.

Keywords (ingliz): assessment criteria; competency; learning outcomes; validity; reliability; rubric; academic integrity

Kirish

Oliy ta'limda talabalarning bilimini baholash mezonlari deganda o'quv natijalarini oldindan belgilangan standartlar asosida o'lchash va talqin qilishga xizmat qiladigan talablar, ko'rsatkichlar hamda usullar tizimi tushuniladi. Mazkur tizimning ishlash mexanizmi "maqsad–natija–indikator–o'lchov vositasi–qaror" zanjiri orqali ifodalanadi, ya'ni dastlab fan va dastur bo'yicha kutilgan natijalar aniqlanadi, so'ng ularga mos indikatorlar tanlanib, test, yozma ish, amaliy topshiriq yoki portfel kabi vositalar bilan o'lchanadi va yakunda reyting, kredit yoki modul kesimida qaror qabul qilinadi. Misol tariqasida, yozma esse baholashda "mantiqiy izchillik", "dalil keltirish sifati", "manbalar bilan ishlash" kabi indikatorlar rubrika orqali 0–5 ball oralig'ida baholanadi va umumiy ball natijani shakllantiradi. Amaliyotda mezonlarning noaniqligi baholovchilar o'rtasidagi tafovutni oshiradi: o'lchov nazariyasida inter-reyter ishonchliligi 0,70 dan past bo'lsa, natijalar beqaror hisoblanadi, shu bois ko'plab tizimlarda 0,75–0,85 oraliq maqsadli ko'rsatkich sifatida qabul qilinadi. Ilmiy izoh shundan iboratki, baholash mezonlari nafaqat nazorat, balki ta'limni boshqarish instrumenti bo'lib, u konstruktiv muvofiqlikni kuchaytiradi va "o'qitish nimaga yo'nalsa, o'qish ham shunga yo'naladi" degan didaktik qonuniyatni amalda ta'minlaydi [1].

Baholash mezonlarining sifat ko'rsatkichlari odatda validlik, ishonchlilik, adolatlilik va shaffoflik tushunchalari bilan ifodalanadi. Validlik mexanizmi baholanayotgan topshiriq haqiqatan ham maqsad qilingan bilim, ko'nikma va kompetensiyani o'lchashini talab qiladi, ya'ni test faqat yodlashni emas, balki tahlil va qo'llashni tekshirishi, amaliy ish esa real professional vazifaga yaqin bo'lishi lozim. Misol uchun, "tadqiqot metodlari" fanida faqat terminlarni tanlash testlari qo'llansa, talabaning metod tanlash va asoslash kompetensiyasi yetarli darajada namoyon bo'lmaydi, biroq kichik loyiha taklifi yozdirilsa, konstruktiv validlik oshadi. Statistik nuqtai nazardan, test topshiriqlarining diskriminatsiya indeksi past bo'lsa yoki topshiriqlar juda oson va juda qiyin bo'lsa, umumiy o'lchov sifati pasayadi; amaliy o'lchovlarda esa Cronbach alfa ko'rsatkichi 0,80 atrofida bo'lsa, ichki moslik qoniqarli deb baholanadi. Ilmiy izoh sifatida, validlik "bir martalik sertifikat" emas, balki dalillar yig'indisi ekanligi, ya'ni mazmun validligi, kriterial validlik va konstrukt validlik birgalikda ko'rib chiqilishi zarurligi ta'kidlanadi [2].

Kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim sharoitida mezonlar "bilish"dan "bajarish"ga o'tishni ifodalaydi, bu esa baholashning ob'ektini bilimlar yig'indisidan faoliyat natijasiga ko'chirishni anglatadi. Ushbu yondashuv mexanizmi o'quv natijalarini Bloom taksonomiyasi yoki milliy malaka ramkalari bilan moslashtirib, har bir natija uchun kuzatiladigan xatti-harakat indikatorlarini ishlab chiqish orqali amalga oshiriladi. Masalan, "muammo yechish" kompetensiyasi uchun indikatorlar sifatida "muammoni qayta ifodalash", "variantlarni solishtirish", "asoslangan yechimni

tanlash” belgilanadi va keys-stadiy topshirig‘i bilan o‘lchanadi. Raqamli jihatdan, rubrikada har bir indikator 4 daraja (boshlang‘ich, qoniqarli, yaxshi, yuqori) bo‘yicha tavsiflanib, umumiy 16 ballik shkala hosil qilinadi, keyin u 100 ballik reytingga proportsional o‘tkaziladi; bu transformatsiya chiziqli formula orqali bajariladi: $B100 = (B16 / 16) \times 100$. Ilmiy izoh shuki, bunday matritsali mezonlar baholash shaffofligini oshiradi, talaba uchun “nimani yaxshilash kerak” degan aniq teskari aloqa beradi va baholashni ta’limiy (formativ) funksiyaga yaqinlashtiradi [3].

Baholash mezonlari turli baholash shakllarida turlicha operatsionallasadi va bu shakllar orasida solishtirma muvozanatni saqlash zarur bo‘ladi. Mexanizm sifatida yakuniy (summativ) baholash natijani tasdiqlasa, joriy (formativ) baholash o‘qish jarayonini boshqaradi, diagnostik baholash esa boshlang‘ich darajani aniqlaydi; bularning har biri mezonlar, vazn koeffitsientlari va qayta aloqa formatlari bilan farqlanadi. Misol tariqasida, semestr davomida 60 foiz joriy ishlar, 40 foiz yakuniy imtihon ko‘rinishidagi tizimda joriy mezonlar aniq rubrikalar bilan mustahkamlanmasa, talaba yakuniy imtihonga ortiqcha tayanib, o‘rganish strategiyasini noto‘g‘ri tanlashi mumkin. Statistik jihatdan, komponentlar vaznini belgilashda “haddan tashqari dispersiya” xavfi mavjud: agar yakuniy imtihon 70–80 foiz bo‘lsa, bitta kunlik omillar natijaga kuchli ta’sir qiladi; 40–50 foizlik ulushda esa semestr davomiy mehnat natijaga ko‘proq aks etadi. Ilmiy izoh shundan iboratki, baholash arxitekturasini o‘quv yuklamasi, topshiriqlar murakkabligi va akademik halollik xatarlarini birgalikda hisobga olgan holda loyihalansa, o‘qitish va baholash integratsiyasi kuchayadi [4].

Mezonlarning adolatlilik, ayniqsa, turli guruhlar va turli baholovchilar sharoitida natijaning teng imkoniyatlar asosida shakllanishini anglatadi. Adolatlilik mexanizmi anonim baholash, standartlashtirilgan rubrika, moderatsiya va apellyatsiya tartiblari orqali ta’minlanadi, ya’ni baholashdan oldin mezonlar e’lon qilinadi, baholashdan keyin esa baholovchilar natijani tekshiradi va talaba asosli e’tiroz bildiradi. Misol uchun, yozma ishlar “kod” bilan topshirilib, ikki baholovchi tomonidan mustaqil tekshirilsa, shaxsiy omillar ta’siri kamayadi va yakuniy ball o‘rtacha qiymat sifatida olinadi. Raqamli ko‘rsatkich sifatida, ikki baholovchi ballari o‘rtasidagi farq 10 foizdan oshsa, uchinchi ekspert jalb etish amaliyoti qo‘llanadi; bu tamoyil ko‘plab universitetlarda sifat nazoratining minimal talabi sifatida qaraladi. Ilmiy izoh shuki, adolatlilik faqat axloqiy talab emas, balki o‘lchovning metodologik sharti hamdir, chunki tizimli og‘ish (bias) mavjud bo‘lsa, validlik dalillari zaiflashadi va natija bo‘yicha qabul qilingan akademik qarorlar ishonchliligini yo‘qotadi [2].

Raqamli baholash va onlayn proktoring sharoitida mezonlar xavfsizlik, autentiklik va ma’lumotlar sifati bilan bog‘liq qo‘shimcha talablarga ega bo‘ladi. Mexanizm sifatida savollar banki, adaptiv testlash, vaqt cheklovi, randomizatsiya hamda plagiatni aniqlash tizimlari birgalikda ishlatilganda, baholashning

himoyalanganligi oshadi va akademik halollikni buzish imkoniyati qisqaradi. Misol uchun, LMS tizimida 300 savollik bankdan har bir talaba uchun 40 savol tasodifiy tanlansa, bir xil variantlar ulushi keskin kamayadi, yozma ishlarda esa antiplagiat hisobotidagi o'xshashlik ko'rsatkichi me'yor bilan talqin qilinadi. Statistik jihatdan, proktoring qo'llanilganda qoidabuzarliklar ulushi pasayishi haqida turli tadqiqotlar mavjud bo'lib, ko'pincha 20–40 foiz oralig'ida kamayish qayd etiladi, ammo bu natija talabalarning raqamli savodxonligi va baholash dizayniga bog'liq holda o'zgaradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, texnologik nazorat o'zi yetarli emas, chunki baholash topshirig'i autentik bo'lmasa, talaba "to'g'ri javob topish"ga yo'naltiriladi; shuning uchun raqamli muhitda ham kompetensiyaviy, muammoli va loyiha asosidagi vazifalar ulushi oshirilishi tavsiya etiladi [5].

Baholash mezonlarini amaliyotga joriy etishda rubrika va test spetsifikatsiyasi eng muhim didaktik hujjatlar sifatida ko'riladi. Rubrika mexanizmi kriteriyalar, darajalar va deskriptorlar orqali talabaning ish sifatini "ko'rinadigan" qiladi, test spetsifikatsiyasi esa kontent sohalari, kognitiv darajalar va topshiriq turlarining proporsiyasini belgilab, testning mazmun validligini boshqaradi. Misol uchun, fan bo'yicha spetsifikatsiyada 30 foiz "bilish va tushunish", 50 foiz "qo'llash va tahlil", 20 foiz "baholash va yaratish" darajalari ko'rsatilsa, test faqat faktlarni so'rasdan cheklanmaydi. Raqamli ta'minot sifatida, test rejasida har bir bo'lim uchun kamida 8–10 topshiriq bo'lishi o'lchov xatoligini kamaytiradi, rubrikada esa darajalar sonining 4–5 atrofida bo'lishi baholovchi barqarorligini oshiradi. Ilmiy izoh shundan iboratki, rubrika va spetsifikatsiya baholashning "standart operatsion protsedurasi" vazifasini bajaradi, bu esa kafedra va fakultet kesimida baholash madaniyatini bir xillashib borishiga, natijada institutsional sifat kafolatining kuchayishiga olib keladi [1].

Quyidagi jadval oliy ta'limda baholash mezonlarini turli yondashuvlar bo'yicha solishtirma tahlil qilish imkonini beradi va mezon tanlashda metodik qaror qabul qilishni yengillashtiradi. Jadval mexanizmi shundan iboratki, har bir yondashuvning o'lchash ob'ekti, vositasi, afzalligi va cheklovi ko'rsatiladi, bu esa ta'lim natijalariga mos baholash dizaynini tanlashda asos bo'ladi. Misol sifatida, test va rubrika yondashuvlari bir fan doirasida aralash qo'llanib, bilimning keng qamrovi test bilan, ijodiy-analitik ko'nikmalar esa rubrika bilan baholanadi. Statistik jihatdan, aralash model natijani barqarorroq qiladi, chunki turli vositalarning o'lchov xatolari qisman kompensatsiyalanadi va umumiy dispersiya adolatliroq taqsimlanadi. Ilmiy izoh sifatida, solishtirma jadval baholashni "bir vosita tanlash" emas, balki "o'lchovlar portfeli"ni qurish sifatida ko'rish zarurligini ko'rsatadi [3].

Jadval. Baholash yondashuvlarining solishtirma ko'rinishi

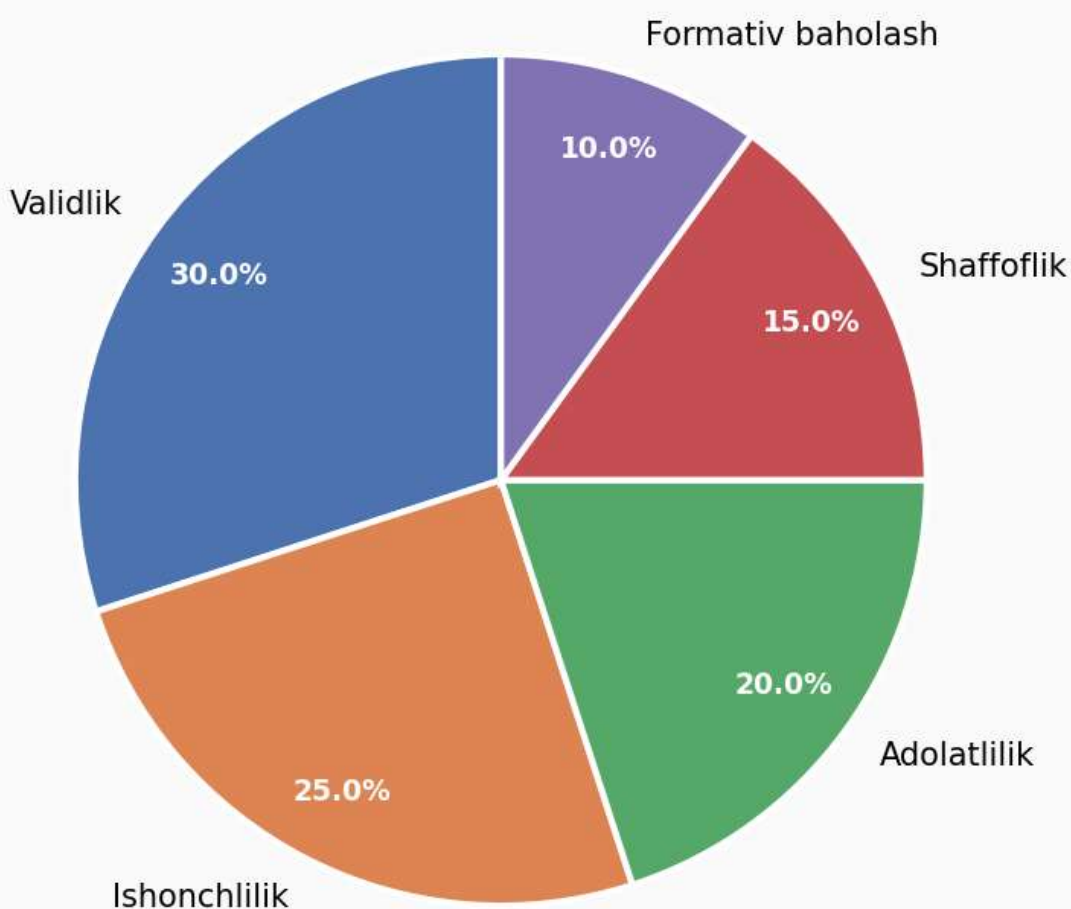
Yondashuv nomi: Test asosida baholash. O'lchash ob'ekti: faktik bilim va tushunish. Vositasi: yopiq va qisqa javobli topshiriqlar. Afzalligi: tezkorlik va standartlashuv. Cheklovi: yuqori darajali ko'nikmalarni cheklangan o'lchashi.

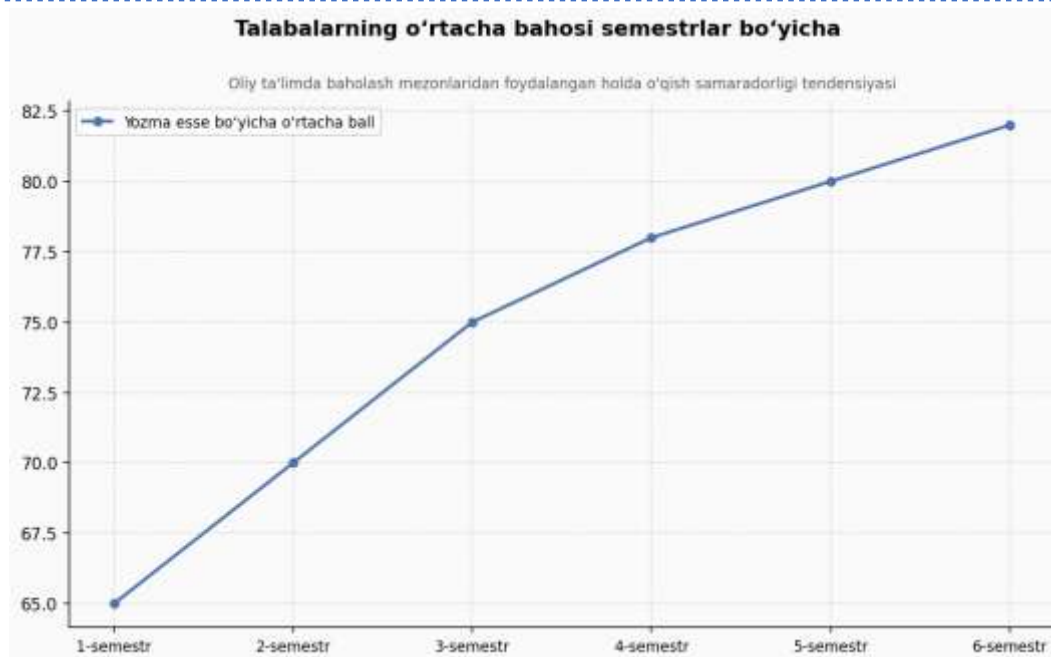
Yondashuv nomi: Rubrika asosida baholash. O'lchash ob'ekti: tahlil, yozma va ijodiy mahsulot. Vositasi: kriteriyalar va deskriptorlar. Afzalligi: shaffof teskari aloqa. Cheklovi: baholovchi tayyorgarligiga yuqori talab.

Yondashuv nomi: Loyiha va portfel. O'lchash ob'ekti: integrativ kompetensiya va jarayon. Vositasi: loyiha hisobotlari, portfel artefaktlari. Afzalligi: autentiklik va amaliy yo'naltirilganlik. Cheklovi: vaqt va resurs talabi yuqori.

Baholash mezonlari bo'yicha indikatorlar ulushi

Oliy ta'limda talabalarning bilimni baholashda qo'llaniladigan indikatorlar taqsimoti

Baholash mezonlari indikatorlari matritsasi

Indikator nomi	Baholash darajasi	Ball oralig'i	Ta'rif
Mantiqiy izchillik	0-5	0-5	Argumentlarning izchilligi va mantiqiy ketma-ketligi
Dalil keltirish sifati	0-5	0-5	Dalillarning ishonchliligi va aloqadorligi
Manbalar bilan ishlash	0-5	0-5	Ma'lumotlar va manbalarni to'g'ri tanlash va qo'llash
Muammoni qayta ifodalash	Boshlang'ich – Yuqori	0-4	Muammoning to'g'ri tushunilishi va qayta shakllantirilishi
Asoslangan yechimni tanlash	Boshlang'ich – Yuqori	0-4	Yechimlarni solishtirish va eng mosini tanlash qobiliyati

Xulosa qismida baholash mezonlari oliy ta'lim sifatini boshqarishning markaziy instrumenti ekani umumlashtiriladi. Mezonlar ta'rifiga ko'ra o'quv natijalarini o'lchash standartlari bo'lib, ularning mexanizmi maqsad va indikatorlarni uyg'unlashtirish orqali ishlaydi hamda rubrika, test spetsifikatsiyasi va moderatsiya jarayonlari bilan mustahkamlanadi. Misol sifatida kompetensiyaga yo'naltirilgan indikator matritsasi baholashni shaffoflashtirib, talaba uchun aniq teskari aloqa beradi va o'qituvchi uchun metodik qarorlarni yengillashtiradi. Raqamli baholash sharoitida

xavfsizlik va halollik talablari kuchaysa-da, mezonlarning ilmiy asosi saqlanmasa, validlik pasayishi mumkinligi e'tirof etiladi. Ilmiy izoh sifatida yakuniy natija shuki, mezonlarni ishlab chiqish va joriy etish o'lchov nazariyasi, didaktika va institutsional sifat kafolati kesishmasida olib borilgandagina adolatli, ishonchli va ta'limiy baholashga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. Buckingham; Philadelphia: Open University Press, 2011. 389 p.
2. Messick S. Validity. In: Linn R. L. (ed.). Educational Measurement. New York: Macmillan, 1989. P. 13–103.
3. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001. 352 p.
4. Аванесов В. С. Теория и методика педагогических измерений. Москва: Педагогическое общество России, 2005. 352 с.
5. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Москва: Народное образование, 2003. 288 с.
6. Саидов У. С. Ta'lim sifatini baholash va monitoring: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. 240 b.